

ביאורים

בעולמנו, כל אדם חי עם מוסכמות מסוימות, הן כאלה שקיבל מהוריו, והן כאלה שרכש בצעירותו. ישנן מוסכמות בסיסיות שאין מקום לחלוק עליהן, כגון דרכי הקיום הבסיסיים של האדם: אוכל, שינה וכדומה, וישנן אחרות שנתנוות לדין, ושאינן נחלת הכלל כולו, כמו מנהגים ונימוסים מסוימים, או אמונות שונות.

רבי יוסף אלבו מציב לפנינו שאלה יסודית. האם כל אדם ששייך לדת מסוימת, יכול או אפילו חייב לבדוק את אמונתם של עיקרי הדת שלו? האם על כל אחד לברר האם דתו מתאימה לעיקרים הנצרכים לדת כדי שתחשב כדת אלוהית וממילא לבדוק את הדתות האחרות ואמיתותן ביחס לדת שלו, או שעליו להישאר באמונה התמימה בדת שכעת הוא חלק ממנה?

הוא מסביר שבשאלה זו קיים מלכוד: אם נלך בדרך המתירה או המחייבת את חקירת הדתות האחרות נמצא שיש בכוחו של כל אדם לברר האם האמונה בה הוא מחזיק היא אמיתית ונכונה, ואם-כן יש פגם וחסרון באמונה שלו, שהרי היא זקוקה למבחן. נוסף על כך, גם אם האדם חקר וגילה שדת אחרת אמיתית יותר ועבר להיות שייך אליה, עדיין אמונתו חסרה, שהרי ייתכן שישנה דת אחרת אמיתית יותר שקיימת במקום אחר, והוא טרם הספיק לבדוקה או שכלל לא שמע על קיומה.

מצד שני, אם נלך בדרך האוסרת לחקור דתות אחרות, ייתכן שאדם יהיה שייך לדת שכולה טעות, ולא תהיה לו כל דרך להכיר בטעותו ולהחליפה באחרת. מסקנה זו ביחס לדרך השנייה מביאה אותנו לאחת משתי האפשרויות: האפשרות הראשונה היא שהמחזיק בדתו יקבל שכר כאילו היא אמיתית ולא יענש על כך שהחזיק בדת שאינה אמיתית. דבר זה אינו מסתדר עם ההיגיון, שהרי לא ייתכן להשלים עם זה שאנו מתייחסים בשווה לאלו שהלכו בדרך האמת עם אלו שהלכו בדרך שקרית הסותרת את דרך האמת. האפשרות השנייה היא שהאדם לא יקבל שכר על מאמציו ללכת לפי ציווי הדת השקרית, ויענש על שהלך כנגד האמת, אולם אז הדבר לא צודק, שהרי לא ייתכן למנוע שכר ולהעניש אדם שלא הייתה לו כל אפשרות אחרת.

הרחבות

• אמונה וחקירה

האם הרשות נתונה בידו לבחור הדת שיראה לו יותר אמיתית. רבי יוסף אלבו מציג פה ספק גדול (אותו הוא יפשוט בהמשך): אם לאחר החקירה, דת או תפיסה מסוימת נראית לי עדיפה - האם מותר לי להאמין בה? ואם לא - אולי עדיף בכלל להאמין באמונה פשוטה?

גם רבנו סעדיה גאון דן ביחס בין החקירה לאמונה הפשוטה: "ואם יאמר אומר איך נשים עלינו לדין העיון בידיעות ודקדוקים עד אשר נאמין אותם כפי מה שיתבררו במלאכת השיעור ויתיישבו, והעם מרחיקים המלאכה הזאת עד שהם אומרים שהעיון בה מביא הכפירה ומביא אל האפיקורסות? נאמר כי זה אינו אלא אצל עמי הארץ שבהם... ואם יאמר אומר הנה חכמי ישראל הזהירו מזה... כאומרים "כל המסתכל בארבעה דברים ראוי לו כאילו לא בא לעולם: מה למעלה? מה למטה? מה לפניו? מה לאחור?" [חגיגה יא]. נאמר ונעזר באלהים, כי העיון האמתי לא יתכן שימנעוהו ממנו, ויוצרונו כבר ציווה בו עם ההגדה הנאמנת (במקביל לאמונה במסורת)... [האמונות והדעות, הקדמה]. לפי הרס"ג לא ייתכן שריבונו של עולם ימנע מאיתנו להבין את עולמו בעזרת השכל, לכן עלינו לחקור ולהבין עד היכן שהוא מגיע. יחד עם זאת, עלינו להכיר במגבלות השכל ובחלקיות ההבנה שלו. מתוך תפיסה כזו ניתן לחקור ויחד עם זאת לשמור על האמונה והמסורת.

פרק עשרים וארבעה

וראוי שנעיר בְּכֵן על סֶפֶק אַחַד, אֶפְשָׁר שִׁסְפֵּק על הָאֱמוּנָה הַנוֹפֶלֶת בְּדַתּוֹ, וְהוּא זֶה: אִם הַבַּעַל-דָּת, מִצַּד-הַיְהוּתוֹ בַּעַל-דָּת, רָשָׁא אִם מַחֲבִיב לְחַקֵּר עַל עֲקָרֵי דָתוֹ וְאֱמוּנָתוֹ אִם הֵם אֱמִתִּיִּים וּמְסֻכְמִיִּים לְמֹה שֶׁהִנַּחְנוּ מֵעֲקָרֵי הַדָּת הָאֱלֹהִית אִם לֹא, וְאִם הוּא רָשָׁא לְחַקֵּר: הָאִם הַרְשׁוֹת נְתוּנָה בְיָדוֹ לְבַחֵר הַדָּת שִׁירָאָה לוֹ יוֹתֵר אֱמִתִּית* מְזוּלָתָהּ, אִם לֹא? וְהִנֵּה יִתְחַיְבוּ לְשַׁנֵּי חֻלְקֵי הַסּוּתֵר* הַרְחֻקוֹת עֲצוּמוֹת.

ראשונה - שְׂאָם נֹאמֵר שֶׁהַבַּעַל-דָּת מַחֲבִיב לְחַקֵּר עַל עֲקָרֵי דָתוֹ אוֹ רָשָׁא לְהַבְחִין בֵּין עֲקָרֵי דָתוֹ וּבֵין עֲקָרֵי דַת אַחֲרָת, יִתְחַיֵּב שְׂלֵא יְהִיָּה שׁוּם-בַּעַל-דָּת קָיָם בְּאֱמוּנָתוֹ, וְלֹא יְהִיָּה אִם-כֵּן, רָאוּי לְקַבֵּל שְׂכָר עַל הָאֱמוּנָה אִם לֹא יְהִיָּה קָיָם בְּהַבְלִיתִי-מִסְפֵּק בְּהַפְלִי: אַחַר שְׂלֵא תִקְרָא "אֱמוּנָה" אֲלֵא כְּשֵׁלֵא תִשְׁעַר הַנֶּפֶשׁ בְּסִתְרִיתָהּ, כִּמּוֹ שֶׁבְּאַרְנּוּ [פ"ט], וְאִם יִחְקֵר הַרִי-זֶה מְרָאָה שֶׁהוּא מִסְפֵּק בְּהַ. וְאִם נִגִּיחַ שֶׁהוּא רָשָׁא לְחַקֵּר, הִנֵּה כְּשֶׁחֲקֵר וְהַבְחִין בֵּין עֲקָרֵי דָתוֹ וְעֲקָרֵי דַת אַחֲרָת וּמִצָּא עֲקָרֵי הַדָּת הָאֲחֵרָת יוֹתֵר אֱמִתִּיִּים, הָאִם הוּא רָשָׁא לְהִמִּיר דָּתוֹ בְּזוּלָתָהּ? וְאִם הוּא רָשָׁא, יִתְחַיֵּב שְׂלֵא יְהִיָּה שׁוּם-בַּעַל-דָּת מְצַלִּיחַ וְלֹא נוֹשֵׁעַ בְּאֱמוּנָתוֹ; וְזֶה - כִּי כְּשִׁיבְחִין בֵּין עֲקָרֵי דָתוֹ וְעֲקָרֵי הַדָּת הָאֲחֵרָת וּיִמְצָאֵם יוֹתֵר אֱמִתִּיִּים מֵעֲקָרֵי דָתוֹ וְיִמִּיר דָּתוֹ בְּדַת אַחֲרָת, עֵדוּן אִי-אֶפְשָׁר לוֹ לְהִיחַת קָיָם בְּאֱמוּנָתוֹ הַדָּת הַהִיא הָאֲחֵרָת אֲשֶׁר בָּחַר לְנַחֵלָה לוֹ*, כִּי אֶפְשָׁר, כְּשִׁיחֲקֵר וּיְבַחֵן בֵּין אוֹתָהּ הַדָּת הַשְּׂנִית וּבֵין דַּת שְׂלִישִׁית אַחֲרָת, שִׁמְצָא עֲקָרֵיהָ יוֹתֵר אֱמִתִּיִּים וְיִצְטַרֵּף לְהִמִּיר הַשְּׂנִית בְּשִׁלְשִׁית. וְכֵן עַל זֶה-הַדָּרָךְ: הַשְּׂלִישִׁית בְּרִבְעִית, וְהַרְבִּיעִית בְּחֲמִישִׁית, וְכֵן לְבִלְתִּי-תְכַלִּית*. וְלֹא יְהִיָּה, אִם-כֵּן, שׁוּם-בַּעַל-דָּת קָיָם בְּאֱמוּנָתוֹ עַד שֶׁתִּשְׁלַם חֻקִּירָתוֹ בְּכָל הַדָּתוֹת שֶׁבְּעוֹלָם וְיִבְחַר אַחַת מֵהֶן עַל כָּלָּן. וְאוּלַי תִּהְיֶה דַת אַחֲרָת בְּקִצּוֹת הַיִּשׁוּב אֲשֶׁר לֹא תִדְעַע אֲלֵיו, וְהִיא תִּהְיֶה הַיּוֹתֵר-אֱמִתִּית מִכָּלָּן. וְלֹא יְהִיָּה, לְפִי-זֶה, שׁוּם-בַּעַל-דָּת נוֹשֵׁעַ בְּאֱמוּנָתוֹ, אַחֲרֵי שְׂאִי-אֶפְשָׁר לוֹ לְהִיחַת מֵאֲמִין אֱמוּנָה שְׂלֵמָה עַד יִחְקֵר עַל כָּל הַדָּתוֹת, וְאִי-אֶפְשָׁר לוֹ לְחַקֵּר עַל כָּלָּן, כִּמּוֹ שֶׁאַרְנּוּ. וְלִזֶּה יִתְחַיֵּב שְׂלֵא יְהִיָּה שׁוּם-בַּעַל-דָּת רָשָׁא לְחַקֵּר עַל עֲקָרֵי דָתוֹ וְאֱמוּנָתוֹ כְּדִי שִׁיֵּאֱמִין אֱמוּנָה בְּלִיתִי-מִסְפֵּקָת.

וְאִם נֹאמֵר שְׂלֵא יְהִיָּה הַבַּעַל-דָּת רָשָׁא לְחַקֵּר עַל עֲקָרֵי דָתוֹ וְאֱמוּנָתוֹ, יִתְחַיֵּב מְזֶה אַחַד מִשְׁנֵי דְבָרִים: אִם שִׁיְהִי כָל הַדָּתוֹת מְבִיאֹת אֶל הַהַצְלָחָה הָאֲנֹשִׁית וְלֹא יְהִיָּה יִתְרֹן לְאַחַת מֵהֶן עַל הָאֲחֵרָת בְּשָׂכָר וְהַעֲנֵשׁ, אַחַר שֶׁאֵין שׁוּם-בַּעַל-דָּת יָכוֹל לְחַקֵּר עַל עֲקָרֵי דָתוֹ וְלֹא לְהִמִּיר אוֹתָהּ בְּזוּלָתָהּ. וְזֶה מְגִנָּה מֵאֲד שִׁיְהִי הַדָּתוֹת שֶׁהֵן חוֹלְקוֹת הָאֱמֹת וְהַשְּׂקָר בְּחִיב וְהַשְּׂלִילָה, כְּפִשְׁלוֹשׁ* וְהַיְחִיד*, מְבִיאֹת אֶל הַהַצְלָחָה בְּשׁוּי! וְאִם נֹאמֵר שְׂלֵא יְבִיאֵו שְׂתִיְהֵן אֶל הַהַצְלָחָה אֲלֵא הָאֲחַת מֵהֶן בְּלִבָּד, יִתְחַיֵּב שְׂקָר עֲצוּם, וְהוּא: שִׁיְהִי הָאֵל מְעוֹת מִשְׁפָּט - לְהַעֲנִישׁ בַּעֲלֵי הַדָּת הַמְזַיְפָּת הַמְתַּדְמָה בְּאֱלֹהִית, עִם שְׂאֵין רְשׁוֹת בְּיַד הַמְאֲמִין בְּהַ לְזוּז הַיְמָנָה וְלֹא לְהִמִּיר אוֹתָהּ בְּזוּלָתָהּ וְלֹא לְסַפֵּק בְּהַ כָּלָּל - "חֻלְלָה לְאֵל מִרְשָׁע וְשָׂדֵי מְעוֹל" [איוב לד, י]. וְזֶהוּ הַסְפֵּק שִׁסְפֵּק בְּכָל הַדָּתוֹת הַנִּקְרָאוֹת "אֱלֹהִית", וְרָאוּי שֶׁנִּשְׁתַּדְּל בְּהַתְרָתוֹ.

לְשַׁנֵּי חֻלְקֵי הַסּוּתֵר - הַבְּדִלִים גְּדוּלִים יֵשׁ בֵּין שְׁנֵי הַצַּדִּים שֶׁל הַחֻקִּירָה וְהַסְפֵּק. בְּחַר לְנַחֵלָה לוֹ - בַּחֵר בְּהַ שְׁהִיא תִּהְיֶה אֱמוּנָתוֹ הַקְּבועָה. לְבִלְתִּי-תְכַלִּית - בְּלִי סוּף. כְּפִשְׁלוֹשׁ - הַנְּצֻרוֹת הַמֵּאֲמִינָה בְּרִיבּוֹ בְּאֱלוֹהוֹת. וְהַיְחִיד - יְהוּדוֹת הַמֵּאֲמִינָה בְּהַ אַחַד. כְּשׁוּי - בְּשׁוּוֹה.

האם לחקור באמונה?

אם מותר לחקור - יש ספק באמונה

אם אסור לחקור - או שכל הדתות טובות או שאין אפשרות להעניש